

מצגת הנכבה בהיסטוריה

מצגת זו מביאה מספר נקודות ואירועים היסטוריים בעיקר בין השנים 1947-1949. הטקסט שלהלן הוא טקסט נלווה למצגת, והוא מהווה הצעה כיצד להשתמש במצגת בכיתה. הטקסט המודגש הוא הטקסט שמופיע על גבי השקופית - שאר הטקסט הוא ההצעה שלנו לאפשרויות העברת השיעור בכיתה. ניתן לראות את הטקסט הזה גם בקובץ המצגת בתצוגה של "עמוד הערות".

שקופית 1. הנכבה בהיסטוריה

שקופית 2. מהי הנכבה?

"נכבה" היא מילה בערבית שפירושה "אסון גדול" או "קטסטרופה" (كثبة). היא מתייחסת להרס רוב היישובים הפלסטיניים ב-1948 ולהפיכת תושביהם לפליטים. הנכבה עברה על החברה הפלסטינית כולה. היא החלה בשטח שעליו קמה מדינת ישראל, שגבולו עבר בקו הירוק. המושג "נפסה" משמעותו "אסון קטן", והוא מתייחס לאירועי 1967 ("מלחמת ששת הימים").

שקופית 3. הנכבה במספרים

בחלק זה של המצגת נציג מספר נושאים שבדרך כלל איננו לומדים ו/או יודעים על 1948: על החיים לפני 1948, על הנכבה ועל מה שהתרחש אחריה. המצגת אינה באה להציג תמונה היסטורית כוללת ושלמה של התקופה האמורה, אלא נועדה להאיר מספר היבטים לא ידועים על הנכבה. אנו סומכים עליכם, הלומדים, שתוכלו לעשות חיבור והשלמה בין הסיפור שאתם מכירים לנקודות שיועלו כאן. אנו מזמינים אתכם להיות ביקורתיים לכל ידע, כמו גם למידע שיוצג פה. המצגת אינה השורה התחתונה, ולכן המידע המוצג בה הוא בקיצור מאוד ועל קצה המזלג. היא מהווה הקדמה ראשונית ללימוד ולעיסוק בנושא הנכבה ואתם מוזמנים להמשיך ולהרחיב (רשימת מקורות מומלצת נמצאת בהצעות לקריאה נוספת ביחידה 4 של הערכה וביחידות נוספות בערכה).

שקופיות 4-7. הנכבה במספרים

אוכלוסייה בארץ בשנת 1947: יהודים 600,000 ; פלסטינים 900,000
 האוכלוסייה בארץ בשנת 1949: יהודים 1,000,000 ; פלסטינים 150,000
 מספר היישובים בארץ בשנת 1947: יהודים 350 ; פלסטיניים 700
 מספר היישובים בארץ בשנת 1949: יהודים 400 ; פלסטיניים 170
 הנתונים מתייחסים לשטח שעליו הוקמה מדינת ישראל

מקור: Abu Sitta, 2004.

במילים אחרות, בין השנים 1947 ו-1949: 530 מהיישובים הפלסטיניים נהרסו; 800 אלף תושבים פלסטינים בארץ גורשו ולא הורשו לחזור; מתוכם: 30 אלף עקורים פנימיים.
 - מה משמעותם של מספרים אלה? כדאי לאפשר דיון קצר בכיתה

שקופית 8. איך הייתה פלסטין לפני הנכבה? / עיר

ב-1946 היו עשרים ותשע ערים. הערים המערבות (ערביות-יהודיות) הגדולות: ירושלים, חיפה ויאפא. הערים הערביות הגדולות: נצרת, שכם, חברון, רמלה, לוד ועזה. העיר היהודית הגדולה: תל-אביב. ב-1947 חיו בערים כשליש מהערבים בפלסטין.

על מנת ללמוד מהי הנכבה, יש לחזור בזמן ולבחון את החברה הפלסטינית והחברה היהודית שהיו כאן באותן שנים. בחלק זה נתמקד בחברה הפלסטינית בעיר ובכפר וביחסים בין יהודים וערבים. החברה הפלסטינית הייתה ברובה חברה חקלאית, אך מתקופת השלטון העות'מני ובמהלך שלטון המנדט הבריטי עבר מרכז הכובד הכלכלי, החברתי, והפוליטי מהכפרים לערים והן הפכו למרכיב חשוב בחברה הפלסטינית. הערים שימשו כצומת שחיברה את החברה המקומית עם החידושים, ההמצאות והרעיונות בעולם, ושם גם צמחה התנועה הלאומית הפלסטינית. בשלוש הערים הגדולות הגיעה האוכלוסייה הערבית לכשבעים אלף נפש בכל אחת. בערים הגדולות התפתחו המסחר, הבנקאות, התעשייה הקלה והתחבורה, וגם חיי תרבות וחברה ענפים. מעמד הפועלים וארגוניו בלטו מאוד בערים, אך חיי התרבות והפוליטיקה פותחו בעיקר על-ידי שכבת המעמד הבינוני-בורגני שצמח בערים.

שקופית 9

איך הייתה פלסטין לפני הנכבה? / עיר

יאפא הייתה אחת הערים החשובות בארץ. היא היוותה מרכז כלכלי, תרבותי ושלטוני, ופרחו בה חיי פנאי, תרבות ופוליטיקה.

בתחילת המאה ה-19 יאפא עוד הייתה כפר, אך כבר מאמצע המאה היא עברה שינוי מואץ מכפר לעיר: היא הפכה לעיר מסחר מרכזית ואוכלוסייתה גדלה מ-17 אלף תושבים ב-1886, ל-47 אלף ב-1906. נמל יאפא, שהתפתח בעקבות גידול הדרים לייצוא ופתיחת קו מסילת הברזל ב-1894 בין יאפא לירושלים, היווה מנוף כלכלי חשוב לפיתוח המסחר ולתנועת צליינים. עד הכיבוש הבריטי, יאפא הייתה מרכז רב-תרבותי, שהתקיימו בו קהילות נוצריות, מוסלמיות ויהודיות, בסובלנות דתית יחסית.

שקופית 10

איך הייתה פלסטין לפני הנכבה? / עיר

תושבים פלסטינים: 70 אלף; תושבים יהודים: 30 אלף; בתי ספר: 19; תלמידים ותלמידות: 11,500; מסגדים: 12; כנסיות: 10; בתי חולים: 4; עיתונים יומיים: 7

הנתונים מתוך סקר שהוגש לאו"ם ב-1946, בתוך www.palestineremembered.com ביאפא היו בתי קפה רבים ומועדון כדורגל, והיו בה יותר בתי קולנוע מאשר בתל-אביב. העיר היוותה מרכז שלטוני עבור התושבים הערבים והיהודים. שכונות רבות, יהודיות וערביות, קמו בסמוך אליה והיא המשיכה להיות המרכז המטרופוליני שלהן. עד שנות השלושים הייתה יאפא העיר החשובה ביותר מבחינה תרבותית, מסחרית ופוליטית. עם פיתוחה הכלכלי של חיפה והקמת נמל חיפה בשנות השלושים על-ידי הבריטים, ועם הקמת שכונות יהודיות-אשכנזיות מסביב ליאפא, היא איבדה מעט ממרכזיותה.

שקופית 11

איך הייתה פלסטין לפני הנכבה? / כפר

כמעט שני שלישים מהאוכלוסייה הייתה כפרית.

מקור הפרנסה העיקרי היה חקלאות, ובראש הכפר עמד המוכתאר, שהיה לרוב נציגה של המשפחה השלטת בכפר. הכפרים היו בדרך כלל יחידה עצמאית מבחינה חברתית, פוליטית וכלכלית. מרבית האוכלוסייה הערבית הפלסטינית חיה בכפרים. רובם חיו מחקלאות. הכפרים היו בדרך כלל מסוגרים מבחינה חברתית ופוליטית, ומבחינה כלכלית סיפקו בעצמם את צורכיהם. רוב הכפרים ישבו בראשי גבעות ובתיהם היו בעיקר בתי אבן. החברה הכפרית הייתה מאורגנת סביב הכפר הבודד והחמולה. כוחה של החמולה נקבע במידה רבה לפי הנכסים שהיו ברשותה. היו צורות שונות של בעלות

על האדמות: קולקטיבית; פרטית-מקומית; בעלות פיאודלית של עשירים מחוץ לפלסטין. ברוב האזורים בארץ פעל כל כפר כיחידה אוטונומית גם ב-1948: היו שגילו התנגדות ולחמו והיו שבחרו בדרך של אי-לוחמה. היו מספר אזורים שבהם נוצרו גושים ובריתות בין הכפרים, והם נקטו עמדות פוליטיות משותפות.

שקופית 12.

איך הייתה פלסטין לפני הנכבה? / כפר

הכפר חטיין נמצא כתשעה קילומטרים מערבה מטבריה, על מורדות הר חטיין. מיקומו הקנה לו חשיבות אסטרטגית ומסחרית.

סמוך למיקום כפר חטיין, התנהל קרב חטיין המכריע בין הצבא הצלבני וצבא המוסלמי בפיקודו של סלאח אדיין אלאיובי בשנת 1187. ייתכן שהכפר נבנה באותו המקום של הכפר הכנעני אסדים שבמאה ה-3 לפנה"ס הוחלף שמו לכפר חטיין (כפר החיטה).

הכפר נבנה בצורת משולש, רחובותיו ישרים ומתונים. במרכז היה שוק קטן, בית ספר יסודי ומסגד. לכפר אדמות פוריות לחקלאות, ושפע של גשמים עונתיים ומי תהום תרמו לשגשוג החקלאות. ואכן, רוב התושבים עסקו בחקלאות והכלכלה שגשגה. ב-1945 חיו בכפר 1,190 תושבים ב-190 בתים ובבעלותם היו יותר מ-20 אלף דונם אדמה.

שקופית 13.

איך הייתה פלסטין לפני הנכבה? / כפר

ערות של סהאם פאלח שבאיטה, פליטת הכפר חטיין.

שקופית 14.

איך הייתה פלסטין לפני הנכבה? / בין פלסטינים ליהודים

טקס חנוכת מרפאה משותפת יהודית-ערבית בקיבוץ עמיר, 1945. בשלט הפסוק "הַנְּנִי מַעֲלָה-לָהּ אֲרָכָה וּמִרְפָּא, וּרְפָאִים; וְגַלִּיתִי לָהֶם, עֲתַרְתְּ שְׁלוֹם וְאַמֶּת." (ירמיהו, ל"ג, ו) אפשר לנתח את התמונה כמסמלת את החיים המשותפים המורכבים: מצד אחד, הקמת מרפאה יהודית-ערבית משותפת שנועדה לכלל תושבי האזור; מצד שני, השלט מעל המרפאה נכתב רק בעברית, ודבר זה מעלה שאלות לגבי מהות השותפות: האם הערבים היו שותפים או רק מקבלי שירות מהיהודים שהקימו את המרפאה? כשאנו אומרים "דו-קיום" (אז והיום) למה הכוונה? האם כל אחת מהקבוצות מקבלת מעמד שווה במדינה של לאום אחד?

שקופית 15.

איך הייתה פלסטין לפני הנכבה? / בין פלסטינים ליהודים

מצד אחד, במקומות רבים בארץ התפתחו יחסי שכנות ושיתוף פעולה, ומצד שני, התחזקות שתי התנועות הלאומיות (במיוחד הציונית) והתחרות על המשאבים לוו במתח, חשדנות ואלימות. ביטויים של חיים משותפים היו גם בהקמת מספר התארגנויות פוליטיות ואיגודים מקצועיים משותפים, מקומות עבודה משותפים ויחסי מסחר. מצד שני, יהודים קנו קרקעות שהובילו לנישול אריסים פלסטינים, וקידמו את הרעיון של עבודה עברית שהדיר פלסטינים משוק העבודה המתפתח. יחסם של הציונים לפלסטינים היה דו-ערכי: מצד אחד הם סימלו עבורם את התרבות האוטנטית ונחשבו כמי ששימרו את התרבות היהודית העתיקה בארץ, ומצד שני היהודים התייחסו אליהם בזלזול ובהתנשאות, והסתכלו עליהם כמבט שהאדיר את התרבות האירופאית שממנה באו והנמיך את התרבות הערבית

המקומית.

האירופאית שממנה באו והנמיך את התרבות הערבית המקומית.

שקופית 16.

איך הייתה פלסטין לפני הנכבה? / בין פלסטינים ליהודים
עד למלחמת 1948 עדיין הייתה תקווה ואפשרות לפיתוח צורות חיים משותפות של פלסטינים ויהודים.

משנות העשרים של המאה ה-20 פעלו בארץ קבוצות ומנהיגים שהתנגדו לגישת הציונות המדינית שתמכה במדינה ריבונית רק ליהודים, וגרסו שניתן לקיים חיים משותפים ושוויוניים בארץ תוך הסדרים מדיניים שונים, כמו מדינה דו-לאומית. ביניהם היו יהודה ל מאגנס, מרטין בובר וגרשם שולם, התנועות "ברית שלום", "אגודת איחוד", הרוויזיוניסטים, הציבור החרדי, ועוד. היכרות עם רעיונות ואנשים אלו יכולה לאפשר לנו בחינה מחודשת של המשפטים הידועים "אין ברירה" ו"לעד נועדנו לחיות על החרב", ולפתוח אותנו להיכרות עם אלטרנטיבות אחרות שהיו ושקיימות גם כיום.

שקופית 17.

מתי זה קרה?

הנכבה התרחשה בעיקר בשנת 1948. בנובמבר 1947 התקבלה תוכנית החלוקה באו"ם. על-פי התוכנית נועד שטח הארץ להיות מחולק בין שתי מדינות כמעט שוות בגודלן, על אף שהיהודים היוו רק כשליש מאוכלוסיית הארץ והיו בבעלותם כחמישה אחוזים משטחה בלבד.

למה לדעתכם הערבים לא קיבלו את תוכנית החלוקה?

שטח המדינה היהודית על-פי תוכנית החלוקה, השתרע על חמישים וחמישה אחוז משטח הארץ, וחיו בו כ-500 אלף יהודים וקרוב ל-400 אלף פלסטינים. בשטח שיועד למדינה הפלסטינית היו כ-700 אלף נפש, מתוכם כ-10,000 יהודים. התוכנית ביקשה להקים בארץ שתי מדינות עם איחוד כלכלי. בתוכנית הובעה התנגדות להעברת אוכלוסייה כפויה, אך בפועל מימושה היה מחייב חילופי אוכלוסין שלמעשה היו כרוכים בעקירת מאות אלפי פלסטינים. למרות התנגדויות שונות בתוך הציבור היהודי, ההנהגה הציונית קיבלה את הצעת החלוקה, היות והייתה זו הכרה רשמית ראשונה במדינה יהודית וכן היא ראתה הצעה זו כנדיבה ביותר שהוצעה עד כה. ההנהגות הפלסטינית והערבית דחו את החלטת האו"ם, מכיוון שהצעה זו הייתה בעייתית ולא מציאותית עבורם: רוב תושבי הארץ היו פלסטינים, המדינה שיועדה להם כללה פחות מחמישים אחוז משטח הארץ, והם עמדו לאבד את מרבית האזורים הפוריים של הארץ. בעוד היהודים היו בעלים של חמישה אחוזים מהקרקעות, והיוו כשליש מכלל התושבים, הפלסטינים נדרשו לוותר על רוב שטח הארץ.

יחסי הכוחות בתחילת המלחמה: בסוף 1947 היה היישוב היהודי מאורגן במוסדות שלטוניים וכלכליים עצמאיים. הכוח הצבאי שלו בשלב זה של הלחימה היה מורכב מארגון "ההגנה" (שהיווה כבר כוח צבאי סדיר למחצה) ומיחידות צבאיות של הארגונים שפרשו מ"ההגנה" - האצ"ל והלח"י. יחד הם מנו כארבעים אלף לוחמים, שהלכו והתארגנו במסגרת חטיבות צבאיות. הכוחות הפלסטינים שעמדו מולם היו ברובם לא סדירים, לא מאוחדים ואורגנו על בסיס מקומי. הכוח העיקרי נקרא "הג'יהאד הקדוש" (באזור ירושלים מפקדם היה עבד אל קאדר אל חוסייני ובאזור רמלה חסן סלאמה) במקביל להם לחמו מתנדבים מארצות ערב, שאורגנו על-ידי הליגה הערבית במסגרת "צבא ההצלה הערבי", שמפקדם היה פאוזי אל קאוקג'י. כל הלוחמים יחד מנו כ-10,000 לוחמים, רובם ללא ניסיון צבאי. צבא ההצלה סירב

פאוזי אל קאוקגיי. כל הלוחמים יחד מנו כ-10,000 לוחמים, רובם ללא ניסיון צבאי. צבא ההצלה סירב לתאם מהלכים עם הגי'האד הקדוש.

מתי זה קרה?

שקופית 18.

מהשלב שבו התקבלה תוכנית החלוקה באו"ם ועד מרץ 1948, הייתה החמרה באלימות של שני הצדדים, כגון ירי על צירי תנועה ופעולות גמול. בפרק זמן זה לא התרחש עדיין גירוש שיטתי ומסיבי של קהילות פלסטיניות. הנכבה, הרס היישובים וגירוש תושביהם, החלה בעיקר ממרץ 1948. היא התרחשה במקביל למלחמה מול צבאות ערב ולא כחלק אינטגרלי או הכרחי שלה. מצב של אנדרלמוסיה מוחלטת השתרר בחלקים נרחבים של הארץ והמהומות הלכו והחריפו לקראת מלחמה. מעשי אלימות הלכו ותכפו מצד קבוצות לוחמים של יישובים סמוכים, יהודים וערביים. ככל שהתקרב מועד יציאת הבריטים מהארץ, הבריטים הרפו את השליטה שלהם והלחימה הלכה והתעצמה. הלחימה בין דצמבר 1947 למרץ 1948 הייתה בעיקר בצורת מלחמת אזרחים: האוכלוסיות השונות שכנו בקרבה האחת לשנייה, הבריטים עדיין היו בארץ, ואופי הכוחות הערביים והיהודיים היה מחתרתי או מחתרתי למחצה. במרכזי הערים, בייחוד בערים המעורבות, המלחמה הלכה והחריפה: הוטלו פצצות והיו יריות בלתי פוסקות; באזורים הכפריים הפלסטינים הצליחו פעמים רבות לחסום את הכבישים בין מרכזי היישוב היהודי, מה שגרר פעולות תגמול יהודיות. יחד עם זאת, היו גם ניסיונות לצמצם את ממדי האלימות, למשל כפרים שניסו להגיע להסדרים של אי-לוחמה עם הכוחות היהודיים או יישובים שהתנגדו לנוכחותם של גורמים לוחמניים חיצוניים. אולם ככל שגברו הקרבות כך גברו גם החשדות בין היישובים, אפילו אם שררו ביניהם בעבר יחסי ידידות. על אף שלא היו מאמצי גירוש מכוונים בשלב זה, האלימות הגוברת, ההתקפות הישירות או הפחד מפניהן והבלגן בערים הובילו לכך שעד פברואר-מרץ 1948 נמלטו כ-75 אלף פלסטינים בעיקר מהמעמד הגבוה והבינוני מיאפא, חיפא וירושלים וממספר קטן של אזורים כפריים.

איך זה קרה?

שקופית 19.

במרץ 1948 עברה "ההגנה" למתקפה במסגרת תוכנית ד'. מטרתה הייתה ליצור רצף טריטוריאלי יהודי - כלומר שליטה על מקסימום שטח ומינימום אוכלוסייה ערבית. "בכיבוש כפרים באזורך, אתה תחליט - האם לטהר או להרוס אותם - בהתייעצות עם יועצך לענייני ערבים... הינך רשאי להגביל - ככל שתוכל - לטיהור, מבצעי כיבוש והרס של כפרי אויב באזורך." מתוך תוכנית ד'

לפי פסקה זו, מה לדעתכם המשמעות של תוכנית ד'?

בשלב זה שלטו הכוחות הפלסטיניים על האזורים המאוכלסים בערבים והצליחו לנתק דרכים שקישרו בין ערים גדולות לבין יישובים יהודיים מבודדים, ולכן נדמה היה שידם על העליונה. אווירת יאוש קשה שררה בקרב היהודים לגבי העתיד לקרות לאחר החמישה-עשר במאי, יום נסיגת הבריטים. תחושת חוסר הביטחון הפיזי והפוליטי הלכה וגברה.

במרץ 1948 עברה "ההגנה" במוצהר לאסטרטגיית התקפה, על מנת להוביל ניצחון על הכוחות הלא סדירים הערבים, קודם שיגיעו הכוחות הסדירים של צבאות ערב. לצורך כך הוחל ביישום תוכנית ד'. מטרת התוכנית הייתה לסלק גורמים עוינים בפועל או בכוח מן האזור שנועד למדינה היהודית, ליצור

מטרת התוכנית הייתה לסלק גורמים עוינים בפועל או בכוח מן האזור שנועד למדינה היהודית, ליצור רצף טריטוריאלי יהודי ולהבטיח את הגבולות העתידיים. רוב הכפרים נחשבו עוינים מכיוון שהכוחות הלא סדירים התגוררו בהם, והכוחות היהודיים סברו שמיליציות כפריות רבות נוטלות חלק בפעילויות נגד היהודים. תוכנית זו קבעה שיש לכבוש כפרים וערים ערביים, להחזיק בהם בקביעות, או למחוק אותם. על אף שהתוכנית לא נכתבה כתוכנית לגירוש האוכלוסייה האזרחית, היא נתנה הרשאה לגירוש אוכלוסיות שלמות ולהחרבת יישובים. היא היוותה עוגן ובסיס אסטרטגי ואידיאולוגי למעשי הגירוש, שנותרו תחת שיקול הדעת של המפקדים בשטח. התקפות "ההגנה" במסגרת תוכנית זו כווננו נגד חברה שהייתה נתונה אז כבר במשך חודשים רבים תחת לחצים קשים ובתהליך של התשה ושחיקת כוחה. עד החמישה-עשר במאי, יום ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ופלישת הכוחות הצבאיים הסדירים של מדינות ערב, תפסה "ההגנה" אזורים נרחבים שהיו עד אז בשליטה ערבית. במהלך חודשים אלו נכבשו הערים המעורבות חיפא, טבריה ויפא, וכן כפרים רבים ברחבי הארץ. פלסטינים רבים נאלצו לעקור מבתיהם ורבים גורשו על-ידי כוחות הצבא הישראליים.

איך זה קרה?

שקופיית 20.

אחד הנושאים המרכזיים שאנו לא יודעים על הנכבה הוא איך היא קרתה. איך עזבו וגורשו כל כך הרבה תושבים מבתיהם? בנושא זה נתמקד בשקופיות הבאות.

איך זה קרה?

שקופיית 21.

הגורמים העיקריים לעזיבת תושביהם הפלסטינים של 530 כפרים וערים:

התקפת יהודים או קרבות - 270 יישובים - 51%

גירוש על-ידי כוחות יהודיים - 122 יישובים - 23%

השפעת נפילת יישובים שכנים - 49 יישובים - 9%

לוחמה פסיכולוגית והפחדה - 50 יישובים - 9%

הוראה של מנהיגים או מוכתארים בכפרים - 5 יישובים - 1%

אין מידע - 34 יישובים - 6%

(סלמאן אבו-סתה, 2004; בני מוריס, 1991)

איך זה קרה?

שקופיית 22.

רוב היישובים (83 אחוז) פונו כתוצאה ישירה של פעולה צבאית ישראלית. כפי שההיסטוריון הישראלי בני מוריס מאשר, הטענה שהפליטים עזבו בגלל הוראות ערביות היא מיתוס.

איך זה קרה?

שקופיית 23.

כעת נרחיב יותר על כל אחד מהגורמים האלו דרך מסמכים היסטוריים, עדויות ומקורות שונים.

שקופית 24.

סיבות לעזיבה: התקפה צבאית

"במשך הבוקר [היהודים] ירו ללא הרף על כל הערבים שנעו בוואדי ניסנאס ובעיר העתיקה. יריות אלו כללו אש ללא כל הבחנה ממקלעים וצלפות על נשים וילדים [...], שניסו לצאת מחיפה דרך השערים שהובילו אל הרציפים [...]. ליד השער המזרחי של הנמל התגודדו בצפיפות רבה נשים, ילדים וזקנים ערבים, היסטריים ומבוהלים, והיהודים פתחו עליהם באש ללא רחמים". משקיפים בריטיים (בתוך מוריס, 1991, עמ' 123).

שקופית 25.

סיבות לעזיבה: התקפה צבאית

במקרים לא רבים הייתה התנגדות צבאית ערבית ופולסטינית, אבל יחסי הכוחות כמעט תמיד היו לטובת הצד היהודי.
עלי חמודה, שנעקר מעין ע'זאל, מתאר את המצב בכפרו:
"הפציצו את המרכז של עין ע'זאל, שהיו שם חנויות ובית קפה. הצעירים לקחו נשק ושמרו בלילה. היה רמדאן. כל יום אחרי צהריים התחילו להפציץ אותנו, כשאנשים רוצים כבר לאכול. ואיזה נשק היו לנו? חנטריש. יורה אולי 6 מטר לגובה. כמה היו רובים פה להגנה? אולי 25 רובים. לא התכוננו בכלל למלחמה. באו כמה אַבְדָאִים מאג'זים ומחיפה ואמרו 'בואו נילחם' אבל מה היה להם? כלום."
"היה טנק בכניסה לכפר. אולי היהודים לקחו אותו מהבריטים. אולי הייתה הבנה ביניהם שייקחו את הטנק להילחם. אנשים שלנו עשו להם מלכודת. ירדו מסביב וירו לטנק בגלגלים והוא נתקע. הביאו אותו למעלה עם חמורים וסוסים. הרגו את שלושת היהודים ולקחו הטנק". (מתוך: חוברת "זוכרות את עין ע'זאל", 2003)

שקופית 26.

סיבות לעזיבה: התקפה צבאית

ערויות על התקפות צבאיות מפי תושבים פלסטינים ומפי חייל יהודי.

האני מוניב זיד, עקור מעין אל-מנסי

עוסטא דאקוואר, תושבת תרשיחה

מיקי כהן, חייל לשעבר שהשתתף בכיבוש באר שבע

שקופית 27.

סיבות לעזיבה: גירוש

היה דפוס פעולה שחזר על עצמו במקרים רבים: אחרי שתושבי הכפר נכנעו, הכפר הוקף משלושה צדדים והרביעי נותר פתוח ליציאה לכיוון המדינה הערבית השכנה. האוכלוסייה הופרדה לשניים: גברים לחוד, ונשים, ילדים וזקנים לחוד. האחרונים גורשו תוך איומים ויריות מעל ראשיהם, ולעתים גם נגנבו מהם דברי ערך.

"הם נוטשים את כפרי מולדתם ומולדת אבותיהם והולכים לגלות [...]. נשים, ילדים, תינוקות, חמורים - הכול נע בשקט וביגון צפונה, בלא להביט ימינה או שמאלה. אישה אינה מוצאת את בעלה וילד אינו מוצא את אביו [...]. אין מי שיודע לאן מוליכה הדרך. חפצים רבים מושלכים לצדי הרכבים; ככל שהפליטים מוסיפים ללכת כך הם הולכים ומתעייפים - והם משליכים מעצמם מה שביקשו לקחת איתם לגלות. לפתע כל חפץ נראה בעיניהם תפל, מיותר, חסר חשיבות, לעומת הפחד והרחף לשמור על החיים ועל שלמות הגוף". משה כרמל, מערכות הצפון, 1949. (בתוך מוריס, 1991, עמ' 308)

שקופית 28.

סיבות לעזיבה: גירוש

חלק מהגברים הוצאו להורג במטרה להפחיד ורבים נלקחו למחנות שבויים. מסמך הפקודה לכך בכפר הונין מופיע משמאל.

שקופית 29.

סיבות לעזיבה: גירוש

ערות של מרתא סוסאן מח'ול, עקורה מברעם, על הגירוש בכפרה.

שקופית 30.

סיבות לעזיבה: נפילת יישוב שכן

רבים מהיישובים ננטשו בעקבות נפילת יישוב שכן. תושבי יישובים אלה חששו מהתקפה צפויה עליהם בהיותם מחוסרי אמצעי הגנה. השפעה מורלית קשה במיוחד הייתה לנפילת ערים או כפרים גדולים שלוותה גם בקריסה חברתית וכלכלית.

טבח דיר יאסין וכיבוש חיפא צוינו כשני אירועי מפתח שהשפיעו רבות על גירוש ועזיבת הפלסטינים. הטבח בכפר דיר יאסין התרחש בתשעה באפריל 1948, במהלך ההתקפה על הכפר על-ידי האצ"ל, הלח"ו ו"ההגנה", ולאחריה. נרצחו למעלה ממאה גברים, נשים וילדים פלסטינים מתושבי הכפר, רובם לא חמושים. הידיעות על הטבח פשטו ברחבי הארץ.

"התעמולה הערבית זרעה בקרב הערבים פחד מפני כושר הלחימה של אנשי הארגון והאגדה הייתה שקולה כנגד תוספת חצי תריסר גדודים לכוחותיה של ישראל [...] הבהלה הדביקה את ערביי ארץ ישראל [...] היא סייעה לנו במיוחד [...] בטבריה ובכיבוש חיפה". מנחם בגין, המרד, 1964 (בתוך מוריס, 1991, עמ' 159)

שקופית 31.

סיבות לעזיבה: לוחמה פסיכולוגית והפחדה

ההגנה וצה"ל השתמשו בדרך של הפחדה כדי לגרום לנטישת תושבים פלסטינים. "חיפשונו [...] אמצעי שאיננו מחיבנו להפעלת כוח, כדי להבריחם את עשרות אלפי הערבים העוינים שנותרו בגליל ואשר במקרה של פלישה עלולים היו להכותנו מהעורף. ניסינו להשתמש בתכסיס המנצל את רושם המפלות [הערביות] בצפת ובשטח שטוהר על-ידי [מבצע] 'המטאטא' - תכסיס שהפליא לעשות. אספתי את המוכתרים היהודיים, שקשרים להם עם ערבים בכפרים שונים, וביקשתים ללחוש באוזני כמה ערבים שתגבורת יהודית עצומה הגיעה לגליל והיא עומדת לבער את כל כפרי [עמק] החולה. לייעץ להם, כידידים, להימלט בעוד מועד. השמועה פשטה ברחבי עמק החולה כי עת לנוס. המנוסה הקיפה רבבות. התכסיס השיג את מטרתו במלואו [...] וניתן לנו לערוך עצמנו לקראת הפולשים לאורך הגבולות, מבלי לחשוש לעורפנו". יגאל אלון, ספר הפלמ"ח ב', 1953 (בתוך מוריס, 1991, עמ' 1-170)

שקופית 32.

מניעת שיבה

בתמונות: למעלה: גדר שהציבה קק"ל, המונעת כניסה לאזור מסגד הכפר ח'טין. למטה: הרס בית משפחת ביידאס, אחד השירידים האחרונים של הכפר שיח' מוונס (רמת אביב), לטובת הקמת מגדלי מגורים. מה רואים בתמונות?

שקופית 33.

מניעת שיבה

במהלך תקופת המלחמה ב-1948, השאלה האם לאפשר לפלסטינים לשוב הייתה עדיין פתוחה. "נתעוררו הרבה שאלות [...] אם עושים מאמץ להחזיר את הערבים לחיפה או לא. לעת עתה, כל עוד לא החליטו אחרת, קבענו כללים אחדים ובתוך זה: לא ניסע לעכו או לנצרת להחזיר את הערבים [שברחו מחיפה]. לעומת זאת, צריכה ההתנהגות להיות כזאת שאם על-ידי כך יבואו – [ש]יבואו, לא צריכים להתנהג רע עם הערבים [שנשארו בחיפה] כדי שאחרים [שברחו] לא יחזרו." גולדה מאיר, מתוך פרוטוקול של ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 6.5.1948. (בתוך מוריס, 1991, עמ' 185).

תוך כדי עקירתם של הפלסטינים במהלך המלחמה, עלתה השאלה כיצד להתייחס לפליטים. האם בסיום המלחמה לאפשר להם לחזור או למנוע זאת?

שקופית 34.

מניעת שיבה

ישראל אימצה מדיניות של מניעת שיבה וכבר בשישה-עשר ביוני 1948 החליטה הממשלה ש"הם אינם חוזרים", כפי שאמר שר החוץ משה שרת באותה ישיבה.

"(1) הרס יישובים ככל שניתן במהלך מבצעים צבאיים

(2) מניעת כל עיבוד ארמה על-ידם...

(3) יישוב יהודים במספר כפרים ועיירות כדי שלא ייווצר ואקום

(4) חקיקת חוקים

(5) הסברה"

מתוך תזכיר של י. וייץ, א. ששון, וע. דנין לבן גוריון, "טרנספר בדיעבד, סכמה לפתרון שאלת הערבים במדינת ישראל" (5.6.1948) (בתוך מוריס, 1999, עמ' 189)

חזון המדינה היהודית הכתיב תשובה ברורה למדי: בשישה-עשר ביוני 1948 כבר דובר בממשלה על כך ש"הם לא שבים". החלטה גורלית זו והפעולה למימושה היו תנאי הכרחי להקמת מדינה יהודית עם רוב יהודי גדול.

שקופית 35.

מניעת שיבה

הפעולות שננקטו למניעת שיבה היו הרס הכפרים, יישוב יהודים בכפרים, חקיקת חוקים (למשל, חוק נכסי נפקדים מ-1950), והפיכת אתרי כפרים לשימושים אחרים כגון פארקים או שטח צבאי סגור. פעמים רבות הצבא הישראלי ירה על תושבים פלסטיניים שניסו לחזור לכפרם.

בתמונות בשקופית זו ניתן לראות דוגמה לפעולות של מניעת שיבה על תושבי הכפר עג'ור: לאחר כניעתם וכיבוש הכפר, הממשלה הפכה את הכפר לפארק של הקק"ל וזו נטעה חורשת אקליפטוסים על חורבותיו.

חוק נכסי נפקדים הוא אחד המנגנונים החוקתיים העיקריים שננקטו על מנת למנוע את שיבת הפלסטינים. לפי חוק זה כל מי שהיה ב 1948 בשטח אויב (כולל בשטחים שהיו בשליטת אויב באופן זמני, אך בסוף המלחמה היו בתוך גבולות המדינה, לדוגמה נצרת), רכשו הועבר לבעלות האפוטרופוס על נכסי נפקדים – גוף ממונה מטעם המדינה. לחוק זה הייתה וישנה השפעה נרחבת על הפלסטינים, והוא זה שהפך את העקורים הפנימיים (פלסטינים שנשארו בתוך תחומי ישראל, אך לא הורשו לחזור לאדמותיהם) ל"נוכחים נפקדים" – כלומר, נוכחים בארץ אבל נפקדים מבתיהם ואדמותיהם.

שקופית 36

מקורות

- Abu Sitta, Salman H. (2004). *Atlas of Palestine 1948*. London: Palestine Land Society.
- Khalidi, Walid. (1992). *All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948*. Washington D.C.: Institute for Palestine Studies.
- Sanbar, Elias. (2004). *Les Palestiniens: La photographie d'une terre et de son peuple de 1839 a nos jours*. Lucon: Hazan.
- אופיר, עדי. (1999). "שנת האפס", בתוך: 50 ל-48, תיאוריה וביקורת 12-13, מכון ון ליר.
- מאגנס, יהודה לייב. (1949). לקט רעיונות ואמרות. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- מוריס, בני. (1991). לידתה של בעיית הפליטים הפלסטיניים, 1947-1949. תל-אביב: עם עובד.
- מוריס, בני. (2000). תיקון טעות: יהודים וערבים בארץ-ישראל, 1936-1956. תל-אביב: עם עובד.
- עמותת "זוכרות". (2003). זוכרות את עין ע'זאל [חוברת]. תל-אביב.
- עמותת "זוכרות". (2012). זוכרות את אלליד (לוד). [חוברת]. תל אביב.
http://www.zochrot.org/sites/default/files/allydd_small.pdf
- שי, אהרון. (2002). "גורל הכפרים הערביים הנטושים במדינת ישראל ערב מלחמת ששת הימים ואחריה". קתדרה, 105, עמ' 151-170.

אתרי אינטרנט:

www.palestineremembered.com

www.zochrot.org